

סיכום

בהולכה שלא ברגל מסקנת הגמ' שאפשר לתקנה. בהולכת זר נחלקו אמוראים אם הולכת כהן שתיעשה אחריה מתקנת את הולכת הזר, ואין בגמ' הכרעה מפורשת. בעבודות אחרות מצינו דוגמאות סותרות, לכאורה: לקמיצת זר אין תקנה (לדעת רבנן דבן בתירא), ואילו מערכה שסודרה על ידי זר יש לה תקנה, והאחרונים כתבו חילוקים שונים בין הדברים.

הרמב"ם פוסק שאין תקנה להולכת זר, ויש אומרים שפסק כך מספק (ר"י קורקוס בפירושו השני), ודעת רוב המפרשים שהכריע כך על סמך כמה ראיות. לעומתו, הראבי"ה נוקט שניתן לתקן את ההולכה.

מקרה נוסף הנדון בגמ': דם שהוליכו כהן והחזירו ולאחר מכן הוליכו זר. נחלקו אמוראים האם הוא תלוי במחלוקת הקודמת, או שבזה הכל מודים שמאחר שהדם חזר למקומו הרי הוא טעון הולכה ונמצא שהולכת הזר פוסלתו (אם היתה זו ההולכה הסופית). הרמב"ם פסק שהולכת הזר פוסלת, ונראה שבזה דבריו מוסכמים (אלא שלדעת הראבי"ה ניתן יהיה לתקן זאת בהולכה חוזרת של כהן).

סידור המערכה. בכל בוקר הכהנים מסדרים את המערכה הגדולה שעל המזבח החיצון, לצורך הקרבת קרבן התמיד ושאר קרבנות היום. הסידור נחשב ל"עבודה", והזר אסור לעשותו. הגמרא ביומא דנה על מקרה שזר סידר את המערכה ואומרת שהדבר ניתן לתיקון.

על ראייתו מסידור המערכה יש להשיב: בשפת אמת (יומא שם) הסביר שיש קולא מיוחדת בסידור המערכה: "דדוקא בסידור המערכה הדין כך, שאינה אלא מצוה להכין כדי לסדר ולהבעיר אחר כך, אבל העלאת האיברים, דהוא גוף המצוה ומקיים בכך המצוה גופיה

בהעלאת האיברים – אין עצה לחזור ולסדרן" (והביא דוגמא לכך מקמיצת המנחה לדעת חכמים, ראה לעיל). נימוק אחר לקולא זו כתב במקדש דוד (סי' טו,א), שהעצים אינם קרבן גמור, ולא שייך לפוסלם בעשיית הזר, אלא רק הסידור הוא שנפסל, ולכן יש צורך לפרקו ולעשותו מחדש.

מערכה כב. גדרי הזאת הדם ופסול מחשבה בה (טו,א)

"נקטעה יד המזה"

הבעיה בפסול מחשבה בחטאת העוף

הגמ' מביאה דעה ש"הולכה זותרתי", הושטת יד, אינה נחשבת כהולכה לדעת ר' שמעון, ומקשה על כך: כיצד אם כן יתכן לשיטתו שיהיה פסול מחשבה בחטאת העוף? אם חשב לפני יציאת הדם – "לאו כלום הוא"²; ואם לאחר יציאת הדם – "אתעבידא ליה מצוותיה"³! על כך משיבה הגמ', שהמחשבה עשויה לפסול גם לאחר פרישת הדם, מכיוון שההזאה היא פעולה ממושכת, כפי שיתבאר.

מדוע הגמ' מקשה כך רק על השיטה ש"הולכה זותרתי" אינה הולכה, ואילו לשיטה שאף זוהי הולכה השאלה איננה מתעוררת כלל? רש"י (ד"ה אלא חטאת העוף, הא אמרת) מסביר שלשיטה זו המחשבה מועילה בשעה שהכהן מניע את העוף כדי שיצא ממנו הדם. תנועה זו היא "הולכה זותרתי", ואם דינה כהולכה – מחשבת פסול חלה באותה שעה. כך גם נאמר בתוס' ד"ה אלא: "מחשבה משכחת לה מקמי דתיפוק דם".

אולם בד"ה חטאת העוף כתבו תוספות בשם רבנו ברוך⁴:

ברוב הקרבנות מתן הדם על המזבח נעשה בזריקה, כלומר שהדם מצוי בכלי והכהן אוחז בכלי וזורק את הדם ממנו על המזבח. בקרבנות מסוימים קבעה התורה הזאה: במתן הדם על הפרוכת בחטאות הפנימיות (ויקרא ד,ו), ובחטאת העוף (שם ה,ט), ובהם הכהן אינו אוחז בכלי אלא בדם עצמו (בחטאות הפנימיות) או בעוף (בחטאת העוף) ומניע אותו עד להתזת הדם והגעתו למקום המיועד לו¹.

הסוגיה עוסקת בפסול מחשבה בהזאה, בחטאת העוף ובקרבנות נוספים: האם הזאה זו אינה אלא ברגע יציאת הדם (מהעוף או מאצבעו של הכהן), או שיש לה משך זמן מסוים, לפני יציאת הדם או אחריה? במהלך הדיון מובאת שאלתו של רבי ירמיה אודות כהן שהיזה דם על המזבח ולאחר שיצאה ההזאה מידו נקטעה ידו בטרם הגיע הדם למזבח. שאלה זו אופיינית לדרכו של ר' ירמיה להעלות ספקות במקרים חריגים (במסכת זבחים: יב,ב, עב,ב, פה,ב, קיח,ב), ומלבד ברור ההלכה בנושא הפרטי המדובר, ליבונם של ספקות אלו נועד לחשיפת יסודות ההלכה וכלליה.

1. לביור משמעות לשון 'הזאה' עיין מלבי"ם בהקדמתו לויקרא 'אילת השחר' סי' שעח, ובפרשת ויקרא אות רכ ואות שלד.

2. מהקושיה משתמע שמחשבת פסול מועילה רק בשעת העבודה עצמה ולא לפני כן. בחזון איש (סי' א סקט"ו) סובר שמחשבה מועילה גם בתוך כדי דיבור סמוך לעבודה, אבל מכיוון שהדם עדיין אינו בעולם – לא שייך לחשוב עליו. כעין זה כתב בחמדת דניאל, שהיה ראוי שמחשבתו על ההזאה תועיל עוד לפני יציאת הדם,

והחסרון כאן משום שהוא עוסק בפעולת ההולכה, וזהו "לפני דלפני".

3. קושייה זו אינה קיימת בעולת העוף, שהמיצוי מעכב בה, והוא פעולה ממושכת, הן משום שעצם הלחיצה אורכת זמן והן משום שיש למצות את כל הדם (מקדש דוד סי' לג,א).

4. אין תימה בדבר שיש מחלוקת בין שני דיבורי תוס', שכן הראשון חתום "ברוך" והשני "הגהה", והדבר אופייני לתוספות במסכת זו, ראה מבוא א.

הזאת חטאת העוף. הזאה זו נעשית ישירות מגוף העוף, ולא באמצעות כלי כמו בקרבנות הבהמה. הגמרא מחדשת, שההזאה היא פעולה מתמשכת מרגע יציאת הדם מן העוף ועד הגעתו למזבח.

יש מקום לפרש אחרת את הספק ופירונו: מבחינת הדם הדבר ברור שההזאה נשלמת רק בהגעתו למזבח, אבל הספק מבחינת הכהן, האם התנאים הנדרשים ממנו – היותו תמים, לבוש בגדים, העדר חציצה בינו לבין הקרקע, וכדומה – נדרשים רק כל עוד הוא מבצע פעולה, ולא כשיצאה העבודה מידו והיא נעשית מאליה. ובכך תלוי פסול המחשבה, שכן רק כהן העושה את העבודה יכול לחשוב מחשבת פסול, וממילא רק אם נחשיב את הכהן כנצרך לעבודה – מחשבתו פוסלת. לדרך זו, הלימוד מ"והזה... ונתן" לא בא ללמד על משך העבודה, אלא על נחיצות הכהן: הגעת הדם למזבח כמוה כנתינה בידו, ולכן נוכחותו וכשרותו של הכהן נצרכים במשך כל ההזאה.

"בחטאת העוף פסלה מחשבה בהזאה מכי נפיק עד דמטא למזבח, דלא אפשר לבטל דבר זה". פירוש: השלב שלפני יציאת הדם אינו נחשב כהולכה, משום שהדם בצוואר ואינו ניכר כלל (עיין ברכת הזבח וקרן אורה), אבל תעופת הדם עד המזבח היא עבודה, מכיוון שאי אפשר להמנע ממנה; ואילו לפי הסברה שהולכה זוטרתי אינה הולכה – גם תעופת הדם אינה עבודה. אין הכוונה שלדעה שהולכה זוטרתי נחשבת כהולכה גם תעופת הדם היא הולכה, שהרי ברור ש"הולכה" היא ההכנה לזריקה ולא אחר הזריקה, אלא שמסברה יש לדמות שלב זה להולכה שלא ברגל: אם הולכה שלא ברגל אינה הולכה, כי אין זו פעולה חשובה – גם תעופת הדם איננה זריקה; ואם הולכה זוטרתי שלא ברגל נחשבת הולכה, כי אי אפשר לבטלה – גם תעופת הדם היא זריקה⁵.

לפי שיטת רש"י, התירוץ "מדפריש ועד דמטא למזבח" מהווה מפנה בסוגיה: עד עתה סברנו שלא שייך כלל להחשיב שלב זה כעבודה, כי פעולת האדם כבר הסתיימה, וכעת מתחדש שהדבר יתכן. לפי שיטת רבנו ברוך, גם עד עכשיו הגמ' העלתה אפשרות זו, אבל סברה שאין זו עבודה כי זוהי פעולה שאינה חשובה, ומסקנתה שהתורה החשיבה פעולה זו כעבודה למרות שהולכה שלא ברגל אינה עבודה⁶.

יש נפקא מינה למעשה במחלוקת זו, על פי מסקנת הסוגיה שב"הולכה זוטרתי" המחשבה פוסלת (לגרסת רש"י, וראה מערכה כ): לפי רש"י המחשבה פוסלת בשעת נענוע העוף להוצאת דמו, הנחשבת לדעתו כהולכה זוטרתי, ואילו לפי רבנו ברוך אינה פוסלת, שכן אינה הולכה כלל.

מסקנת הגמרא: הזאת דם העוף – נמשכת עד הגעתו למזבח

ר' ירמיה מסתפק בכהן שידו נקטעה בטרם הגיע הדם לאויר⁷ המזבח, האם ההזאה נחשבת כעבודה שנעשתה על ידי בעל מום. ההתלבטות בספק זה היא: האם העבודה נשלמת ביציאת הדם מיד הכהן, או רק בהגעתו למזבח? על כך משיב ר' זירא, שהפסוק: "והיזה... ונתן" (ויקרא ד, ו-ז) מלמד שההזאה כמוה כנתינה, בה הדם נוגע במזבח עצמו, וכשם שבנתינה נדרשת נגיעה של הדם במזבח – כך גם בהזאה⁸.

5. מלבד שהסברה נותנת שהולכה קודמת לזריקה, פירוש זה לתוס' מתבקש, שכן נראה שתוס' באו ליישב קושי בסוגיה: השאלה "היכי משכחת לה" צריכה ביאור, הרי לכל הדעות ניתן לחשוב בשעת המליקה! ועל כך השיב רש"י (ד"ה אלא חטאת העוף) שהגמ' חותרת למצוא פסול מחשבה בהזאה, מפני שהיא עיקר עבודתה; ומסתבר שלכן פירש רבנו ברוך שהפסול הוא בזמן תעופת הדם, שהוא ההזאה (עיין פנים מאירות). אולם מרש"י נראה שההולכה שלקראת ההזאה כלולה בפסוק "והזה מדם החטאת על קיר המזבח", ולכן אם נמצא אפשרות פסול בהולכה זו – דיינו, כי אף הולכה זו הינה מעיקר עבודת העוף (טהרת הקודש).

6. בקרן אורה הקשה עליו, שלפי זה שאלת ר' ירמיה על המזה ונקטעה ידו יוצאת מתוך נקודת הנחה שהולכה שלא ברגל אינה הולכה, והרי מצאנו לר' ירמיה עצמו (במנחות יג, ג), לגבי ליקוט לבונה) שסובר שהיא הולכה!

7. לביאור לשון זו ראה להלן הערה 11.

8. מצאנו מחלוקת בראשונים האם מתן הדם על קרנות המזבח הפנימי נעשה בנתינה, כלומר שהכהן מעביר את אצבעו הטבולה בדם על פני הקרן (רש"י יומא נחב ד"ה התחיל מחטא ובפירושו לויקרא טז, ט), או בהזאה ממרחק מסוים (מאירי יומא שם). מההיקש כאן ניתן לשמוע כדעת המאירי, שיש במזבח הזאה, אלא שהוקשה לנתינה ואינה נתינה ממש (חזון איש מועד סי' קכו, לח). לדיון בשיטות הראשונים ובמשתמע מסוגייתנו בעניין זה ראה 'שערי היכל' למסכת יומא, מערכה קלו. יש להוסיף על האמור שם, שביראים (סי' תנט) האריך למנות את כל ההזאות שבתורה, ולא הזכיר את החטאת החיצונית וכל הקרבנות פרט לחטאות פנימיות וחטאת העוף, ובפנימיות הזכיר את מתנות בין הבדים והפרוכת בלבד, ולא את של מזבח הזהב, ומשמע שלדעתו מתנות מזבח הזהב הם בנתינה ולא בהזאה.

בעבודת הזריקה, וזו כיצד?) ומשיבים (בשטמ"ק אות ה מובא תירוץ זה בשם ריב"א), שבכל זריקה הדבר פשוט שלא נעשתה מצותה עד שהדם מגיע למזבח, ונמצא שיש לה משך זמן, ואילו בהזאה סברה הגמ' שאין צורך בנגיעה במזבח.

תוס' מסיימים:
 "מידי דהוה אהזאה דפרוכת ובין הבדים, דהוה הזאה אף על פי שלא נגע". הדברים צריכים ביאור, שכן הפסוק: "והיזה... ונתן", ממנו לומדת הגמ' שהזאת חטאת העוף צריכה להיות כעין נתינה, נאמר בהזאת הפרוכת בחטאות הפנימיות: "וטבל הכהן את אצבעו בדם והזה מן הדם שבע פעמים לפני ה' את פני פרכת הקדש. ונתן הכהן מן הדם על קרנות מזבח קטרת הסמים" (ויקרא

דס במזוק לקראת זריקתו. כאשר המזרק נטוי והדם החל לנוע לקראת צאתו, לדעת "השר מקוצי" (מבעלי התוספות) הרי זו תחילת הזריקה, ולכן החושב מחשבת פסול בשעה זו – פוסל את הקרבן. הבעיה שדנה בה הגמרא, מתי ניתן לחשוב על הזאת דם העוף, מיוחדת לעוף בלבד, מפני שדמו אינו מתקבל בכלי.

ד-ו-ז), וההיקש מנתינה להזאה מלמד שהזאת הפרוכת צריכה להיות כעין נתינה. אם כן מוכח מהגמ' כאן שההזאה על הפרוכת טעונה נגיעה! אפשר שתוס' מחלקים בין ההזאות ביום הכיפורים (כלשונו "דפרוכת ובין הבדים"), שלא הוקשו לנתינה, לבין שאר ההזאות, דהיינו שאר החטאות הפנימיות וחטאת העוף, שהזאתן הוקשה לנתינה¹². עוד אפשר לומר, שלדעת תוס' אמנם לא נצרכת נגיעה של הדם בפרוכת, אבל נצרכת נגיעה בקרקע אהל מועד וקדש הקדשים, ונגיעה זו היא סיום הנתינה. אם כן, ההיקש בין הזאה לנתינה נאמר בכל ההזאות, ואם נקטעה יד המזה ביום הכיפורים לפני שהגיע הדם לארץ – ההזאה פסולה (על פי גבורת ארי יומא נז, א).

מרש"י נראה כפירוש הראשון: "מהו – מי הויא עבודה בבעל מום... דאיכא למימר מכי פריש דם גמרה לה. ואמר ליה פסולה... אלמא ישנה להזאה עד שיגיע למזבח". הגמ' מתלבטת עד אימתי נמשכת ההזאה, ועל הצד שהיא נמשכת עד ההגעה למזבח – על הכהן להיות תמים בכל משך ההזאה. כהבנה זו משתמע בתוס' (ד"ה אלא דחטאת העוף) ושטמ"ק (אות ה) בעניין ההבחנה בין הזאה לזריקה, ראה להלן. אולם בערוך השולחן (סי' קכו, יד) נקט בפשטות כאופן השני, ובמובן מצומצם יותר: הלימוד מ"והיזה... ונתן" פירושו שעד שיגיע הדם למזבח צריך שתהיה לכהן יד לתת בה. אך זאת ביד ימינו (או אצבע ימינו) בלבד, ואילו מום אחר אינו פוסל כלל, כיון שכבר גמר עבודתו. כך הבינו בצפנת פענח (הל' שחיטה פ"ב הי"א) ובמקור ברוך (ח"א סי' ה עמ' 24) בדעת הרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין ב, ז), הכותב: "היה מזה ונקטעה ידו של מזה קודם שיגיע דם לאויר המזבח – לא עלתה לו הזיה", שמשמע שהוא דין מיוחד בקטיעת היד, ובהזאה דווקא ולא בכל עבודה. במקור ברוך מסתייע מכך שהרמב"ם קבע הלכה זו בהלכות פסולי המוקדשין, ולא בהלכות ביאת המקדש העוסקות בבעל מום.

מפירוש רש"י ותוס' יוצא, שהגמ' מניחה כדבר פשוט שגם אם העבודה נמשכת מאליה – כשרות הכהן חייבת אף היא להימשך, ואסור לו, למשל, לפשוט בגדיו⁹. יתירה מזו: נראה שהדברים אמורים לא רק בהזאה, אלא בכל עבודה (שהרי פירשו שהלימוד נדרש בהזאה רק מפני שהיה צד לומר שעבודתה כבר נסתיימה). על פי זה נראה שבהקטרה, למשל, הכהן המניח את הקרבן על המערכה אסור לפשוט בגדיו עד שתיצת האור ברובו, כדי שלא תהיה הקטרתו על ידי "מחוסר בגדים"¹⁰. לעומת זאת לשיטת בעל ערוך השולחן וסיעתו אין ראייה לדין זה. לפי דרכו מובן מדוע נקט ר' ירמיה בציור מזור זה של קטיעת היד, ולא באופן פשוט יותר, כגון שנפלה מצנפתו של הכהן¹¹.

מתן הדם בקרבנות אחרים

תוס' (ד"ה אלא) שואלים: מדוע הבעיה שמעלה הגמ' לגבי הזאת חטאת העוף, אימתי יכולה המחשבה לחול עליה, איננה קיימת בכל זריקת דם? הרי גם כאן ניתן לשאול: "אי מקמי דליפוק דם – לא כלום היא, ואי בתר דנפק דם – אתעבידא ליה מצותו!" (אמנם ההולכה בכל הקרבנות ממושכת, אבל הרי קיימא לן שמחשבה פוסלת גם

9. כן כתב החזון איש (סי' א סקט"ו) על פי רש"י. ב'חידושים וביאורים' צידד ששיבה מותרת, כי היא עניין של כבוד העבודה, וזה שייך רק בשעת פעולתו.

10. מצאנו כעין זה בחידושי הגר"ח (סי' נז), שכהן צריך לשהות במקום העבודה עד שתושלם העבודה, עיין 'שערי היכל' למסכת יומא, מערכה קסז.

12. יש יסוד לחילוק זה, שכן בהזאה על בין הבדים משתמע בתורה שאינה טעונה נגיעה, וההזאה על הפרוכת הוקשה לה (עיין יומא נה, א, ונז, א ושיח יצחק שם). אולם בירושלמי ביומא (פ"ה ה"ד) מצינו סברה הפוכה, שדווקא ביום הכיפורים הפרוכת טעונה נגיעה, ולא בשאר החטאות הפנימיות. לכל העניין ראה בהרחבה ב'שערי היכל' למסכת יומא, מערכה קלב.

11. השלכה אפשרית נוספת ממחלוקת זו: מלשון הגמ' "עד שלא הגיע דם לאויר המזבח" דקדקו כמה אחרונים שאין הכרח שהדם המזה יגע במזבח גופו, ודיו בהגעה לאוירו (יד דוד וטל תורה כאן; מקדש דוד סי' לג, א; גר"ז להלן פז, ב). לעניין דין זה בהזאות על הפרוכת עיין 'שערי היכל' למסכת יומא, מערכה קלב. על פי פירוש בעל

זוטרתי", ומחשבה פוסלת בה לדעה שהרי זו הולכה, ורבנו ברוך חולק בדבר, שאין זו הולכת הדם.

הגמ' מחדשת, על פי היקש מיוחד בין הזאה לנתינה, שתעופת הדם מרגע צאתו מן העוף ועד הגעתו למזבח נחשבת כהזאה, ואם בתוך כך נקטעה יד הכהן – הזאתו פסולה, וממילא גם המחשבה פוסלת בשלב זה. רש"י סובר שפסול הכהן הוא כדין בעל מום, ומשמע שכך הדין בכל עבודה, שעל הכהן להיות כשר עד סיומה, גם אם היא נמשכת ונעשית מאליה. יש מפרשים שזהו דין מיוחד בהזאה, שיד הכהן נדרשת בשלמותה עד הגעת הדם למקומו, ואין צורך שיהא כשר במובנים אחרים (ערוך השולחן; אחרונים בדעת הרמב"ם).

גם בקרבנות שדמם נזרק מן הכלי, הזריקה נמשכת עד הגעת הדם למזבח. הדבר ידוע לגמ' מסברה (ריב"א), או שהדבר נלמד מהדרשה שבגמ'. לדעת השר מקוצי, בזריקה מן הכלי גם השלב שלפני יציאת הדם מהכלי, בעודו מתענע לצאת, נחשב כזריקה.

השר מקוצי (בשטמ"ק אות ה) הסביר אחרת מדוע הבעיה שמעלה הגמ' איננה קיימת בזריקת דם: בכל הקרבנות המחשבה יכולה לחול לפני יציאת הדם, כי נענוע הדם בכלי לקראת צאתו נחשב כזריקה, בניגוד לדם שבצוואר העוף, שאינו ניכר עד צאתו¹³.

כבר הובאו לעיל דברי הרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין ב,ז): "היה מזה ונקטעה ידו... לא עלתה לו הזיה". בקרן אורה למד מכך שהרמב"ם אינו מזכיר קרבן מסוים שהדברים אמורים בכל הקדשים (אם משום שדרשת ר' זירא נאמרה על כל הקדשים, ואם משום שבשאר הקדשים הדבר ידוע בלא הדרשה, כתוס').

סיכום

בהזאת חטאת העוף יש קושי להגדיר את העבודות השונות, איזה שלב בתהליך ההקרבה נחשב כהולכה וזריקה, לעניין זה שמחשבת פסול עשויה לפסול באותו שלב. דעת רש"י שהנעת העוף לפני יציאת דמו היא "הולכה

מערכה כג. מחשבה פסולה בשעת הרחקת הדם מהמזבח (טו,ב)

האם קירובו המחודש למזבח הוא "הילוך הצריך", מכיוון שכעת הדבר נדרש, או שאין זה דומה להילוך הנצרך לעבודה לכתחילה?²

אביי הקשה עליו מברייתא המפרטת את דעת ר"א: "קבלו בפנים והוציאו לחוץ – זהו הילוך שאין צריך להלך", ומכאן יש לדייק: "הא³ חזר והכניסו – הילוך שצריך להלך הוא", ולא נחלקו על המקרה השלישי הנ"ל. רבא⁴ קיבל את הדברים: "אי תניא – תניא".

מחלוקת הראשונים בפירוש המסקנה

רש"י (ד"ה אי תניא) כותב: "ואין מחלוקת בין ר"א לת"ק,

סוגיית הגמרא

שנינו במשנה (לעיל יג,א): "שהזבח נפסל בארבעה דברים: בשחיטה ובקיבול ובהילוך ובזריקה. רבי שמעון מכשיר בהילוך... רבי אליעזר¹ אומר: המהלך במקום שהוא צריך להלך – מחשבה פוסלת; במקום שאינו צריך להלך – אין מחשבה פוסלת".

רבא סבר לפרש שהכל מודים (כלומר, ר"א וחכמים) בכלל זה של ר"א, שרק הילוך הנצרך להקרבה יש בו פסול מחשבה, אלא שנחלקו בהגדרת "הילוך הצריך": הולכת הדם כלפי המזבח היא "הילוך הצריך"; הרחקתו מהמזבח היא "הילוך שאין צריך"; ונחלקו "כשהכניסו וחזר והוציאו",

13. לעניין זה עיין גם במערכה פה: הדם הנשאר בכלי.

1. זהו הנוסח לפנינו במשנה ובגמ'. הב"ח הגיה "ר' אלעזר בר' שמעון", וכך דעת רש"י (טו,ב ד"ה אי תניא) הכותב שר"א חולק על ר"ש אביו (רש"ש). אולם כמה אחרונים הגיהו "אלעזר" סתם, והוא ר"א בן שמוע, בן דורו של ר"ש (מלאכת שלמה, תוספות חדשים), וכן הנוסח בכמה כת"י בגמ' כאן וברוב כת"י במקבילה בספרא (צו פרשתא ח,ה).

יש להעיר, שבתוספתא (זבחים א,ד-ה) הנוסח "ר' אלעזר", ואף נאמר שם: "וכן היה ר' אליעזר אומר: אפילו רגלו אחת על גבי הרצפה פסול", ומימרא זו הובאה בגמ' (זבחים כד,א ושבת צג,ב) על שם ר' אליעזר, ומשמע שהוא בעל המימרא דידן. ברם, בחסדי דוד פירש ש"וכן" אינו מוסב על דברי ר"א בעניין הולכה, אלא זהו המשך למשנה על חציצה בין רגלו לקרקע, ולפירושו אין לקשר בין שני מאמרים אלו.

2. מלשון הגמ' "כשהכניסו וחזר והוציאו" ניתן להבין שהויכוח רק במקרה שכבר הכניסו פעם אחת וכעת עליו לשוב על אותו מסלול, אבל במקרה שקיבל את הדם במקום מסוים והוציאו – הכל מודים שהולכה זו נצרכת, שכן אמנם ניתן היה להמנע ממנה אלמלא היה יוצא, אבל מסלול זה עדיין לא נעשה כהכנסה. בשטמ"ק (אות ב) נוקט שאין בכך נפקא מינה, אלא שהגמ' משמיעה רבותא בדעת חכמים, שאפילו הכנסה נוספת באותו מסלול נחשבת הילוך הנצרך. במשנה למלך (הל' פסוהמ"ק יג,ט) סובר שלשון הגמ' היא טעות סופר, וראוי לגרוס: "הוציאו וחזר והכניסו". ובקרבן אורה תמה עליו, וסובר

שבמקרה שרק הוציאו ושוב מכניסו מודה ר"א שזהו הילוך הנצרך.

3. לפנינו: "והא", לשון קושיה, ונוסח זה תמוה, ובכל כתבי היד: "הא". בשטמ"ק הגיה "תיבת והא נמחק" לגמרי, ונראה שלדעתו המשפט על חזר והכניסו איננו דיוק אלא המשך לשון הברייתא. טעמו, כנראה, שאם משפט זה אינו מפורש בברייתא – אין הכרח בדיוק זה מהסיפא, שכן מהרישא: "קבלו בחוץ והכניסו לפנים – זהו הילוך שצריך להלך" ניתן לדייק להיפך, שדווקא הכנסה כדרכה היא הילוך הצריך ואילו המוציא ואחר כך מכניס אינו הילוך הצריך. ברם, הגהתו מנוגדת לכל כתבי היד שבידינו, כאמור, ועוד, שהמילה "הוא" בסוף המשפט מצביעה על כך שזהו דיוק, וגם בתוספתא המקבילה (זבחים א,ד) מופיעים שני המשפטים הראשונים (בשינוי) ולא השלישי. בקרבן אורה מסביר שהדיוק מהסיפא עדיף מהדיוק מהרישא, כי אם ההכנסה שלאחר ההרחקה לדעתו איננה הילוך הנצרך – היה ראוי לברייתא להשמיע רבותא ולחלק בין שני סוגי ההכנסה.

4. בגמ' לא מפורש למי "איתיביה" אביי ומיהו שהודה לו, ויש מקום להבין שאביי הקשה לרב ירמיה מדיפתי על שמועתו בשם רבא ורב ירמיה הוא שהודה לאביי. וכך משמע לכאורה מדברי רב ירמיה: "הא צריך לאמטוייה מחלוקת ר"א ורבנן", שכן אם אביי הקשה לרבא ורבא הודה לו, ורב ירמיה הוא שמסר את כל השמועה – מדוע אמר את ההוה-אמינא של רבא ולא את מסקנתו? וכן משמע במשנה למלך, שרבא לא חזר בו, ראה להלן. מאידך, מבחינת סדר הדורות קשה להניח שאביי שמע את דברי רבא מרב ירמיה מדיפתי.